

BADIIY ASARNI TAHLIL QILISHDA PISA O'QISH SAVODXONLIGI TOPSHIRIQLARIDAN FOYDALANISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Jabborova Gulchexra Abdumo'min qizi

Guliston davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va tillarni o'qitish kafedrası

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22875765>

Annotatsiya: Ushbu tezisdá badiiy asarni tahlil qilish jarayonida PISA o'qish savodxonligi topshiriqlaridan foydalanishning didaktik imkoniyatlari yoritiladi. PISA yondashuvi o'quvchining matndan axborotni topishi, mazmunni tushunishi, talqin qilishi, dalillarni o'zaro bog'lashi hamda matn mazmuni va shaklini baholashiga yo'naltirilishi asoslab beriladi. Badiiy matn bilan ishlashda faktni aniqlashdan interpretatsiya va refleksiyaga olib boruvchi topshiriqlar tizimi o'quvchilarning tahliliy, tanqidiy va mustaqil fikrlashini rivojlantirishi ko'rsatiladi. Tadqiqotda PISA mezonlarini adabiy ta'lim mazmuniga moslashtirish orqali badiiy asarni anglash va baholash jarayonini kompetensiyaviy asosda tashkil etish imkoniyatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: badiiy asar, badiiy matn, PISA, o'qish savodxonligi, interpretatsiya, matn tahlili, tanqidiy fikrlash, refleksiya, kompetensiyaviy topshiriq.

Аннотация: В тезисе рассматриваются дидактические возможности использования заданий PISA по читательской грамотности в процессе анализа художественного произведения. Обосновывается, что подход PISA ориентирован на поиск учащимися информации в тексте, понимание и интерпретацию его содержания, установление взаимосвязей между доказательствами, а также оценивание содержания и формы текста. Показано, что система заданий при работе с художественным текстом, последовательно переводящая учащихся от выявления фактов к интерпретации и рефлексии, способствует развитию аналитического,

критического и самостоятельного мышления. В исследовании раскрываются возможности организации процесса понимания и оценки художественного произведения на компетентностной основе посредством адаптации критериев PISA к содержанию литературного образования.

Ключевые слова: художественное произведение, художественный текст, PISA, читательская грамотность, интерпретация, анализ текста, критическое мышление, рефлексия, компетентностное задание.

Abstract: This thesis examines the didactic potential of using PISA reading literacy tasks in the analysis of literary works. It substantiates that the PISA approach focuses on students' ability to locate information in a text, understand and interpret its content, establish connections between pieces of evidence, and evaluate the content and form of the text. It is shown that a system of tasks designed to guide students from identifying facts to interpretation and reflection in the process of working with a literary text contributes to the development of analytical, critical, and independent thinking. The study explores the possibilities of organizing the process of understanding and evaluating a literary work on a competency-based basis by adapting PISA criteria to the content of literary education.

Keywords: literary work, literary text, PISA, reading literacy, interpretation, text analysis, critical thinking, reflection, competency-based task.

Zamonaviy adabiy ta'limda o'quvchining badiiy asarni shunchaki qayta hikoya qilishi yoki qahramonlar faoliyatini eslab qolishi yetarli natija sifatida qaralmasligi lozim. O'qish jarayoni matnni anglash, undagi ochiq va yashirin ma'nolarni farqlash, muallif pozitsiyasini aniqlash, obrazlar xatti-harakatini dalillar asosida baholash hamda o'qilgan mazmunni hayotiy vaziyatlar bilan bog'lashni talab qiladi. PISA o'qish savodxonligi konsepsiyasida o'qish matnni tushunish, undan foydalanish, uni baholash, u haqida fikr yuritish va matn bilan faol munosabatga kirishish jarayoni sifatida talqin etiladi [1]. Mazkur yondashuv badiiy asar tahlilining asosiy didaktik maqsadlari bilan uyg'un bo'lib, adabiyot darslaridagi

savol va topshiriqlarni reproduktiv faoliyatdan tahliliy hamda refleksiv faoliyatga yo'naltirish imkonini beradi.

Badiiy matnni tushunish o'quvchi, matn va topshiriq o'rtasidagi o'zaro munosabat natijasidir [2]. Shu sababli bir xil asar turli topshiriqlar yordamida turlicha kognitiv faoliyatni yuzaga keltiradi. Masalan, qahramonning nima qilganini aniqlash matndan bevosita axborot topishni talab etsa, uning nima sababdan bunday qaror qabul qilganini izohlash matn ichidagi sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlashga olib keladi. Qahramon qarorini muallif g'oyasi yoki boshqa obrazlarning munosabati bilan qiyoslash esa interpretatsiya va baholash darajasidagi faoliyatni shakllantiradi.

Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil va didaktik modellashtirish usullaridan foydalanildi. PISA o'qish savodxonligining asosiy kognitiv jarayonlari badiiy matnni o'rganishda qo'llaniladigan an'anaviy topshiriqlar bilan qiyoslandi. Tahlil birligi sifatida badiiy matndan axborotni aniqlash, mazmuniy bog'lanishlarni tushunish, obraz va voqealarni talqin qilish, matndagi dalillarni birlashtirish, muallifning badiiy niyatini anglash hamda matnga asoslangan munosabat bildirish jarayonlari olindi. Rosenblattning o'quvchi va matn o'rtasidagi faol munosabatga asoslangan tranzaksion qarashi badiiy o'qish jarayonining nazariy asosi sifatida e'tiborga olindi [3]. Kintschning matnni tushunish modeli esa o'quvchi matndagi alohida ma'lumotlarni umumiy mazmuniy modelga birlashtirishini izohlashda metodologik tayanch vazifasini bajardi [4].

Tahlil PISA tipidagi topshiriqlarni badiiy asar o'qitish jarayoniga kiritish muhim didaktik imkoniyatlarni yuzaga chiqarishini ko'rsatdi. Avvalo, savolning markazi "asar mazmunini bilish"dan "matn asosida fikrlash"ga ko'chadi. O'quvchi javobni tayyor shaklda eslab qolmaydi, balki muayyan xulosani matndan olingan dalil bilan asoslaydi. Bu jarayon matnni diqqat bilan o'qish, asosiy va ikkilamchi axborotni farqlash hamda o'z fikrini nazorat qilishga xizmat qiladi. O'qish strategiyasi ongli ravishda maqsadga erishish uchun qo'llanadigan harakat sifatida qaralishi o'quvchini passiv qabul qiluvchidan faol tahlilchiga aylantiradi [5].

PISA yondashuvi badiiy matnning ko'p qatlamli mazmunini ochishga ham yordam beradi. Adabiy asarda mazmun faqat voqealar ketma-ketligidan iborat emas; unda obraz, detal, ramz, konflikt, muallif munosabati va subtekst bir-biri bilan bog'lanadi. Shuning uchun topshiriq o'quvchidan ikki yoki undan ortiq parchadagi ma'lumotni birlashtirishni, obrazning o'zgarishini kuzatishni yoki badiiy detalning vazifasini izohlashni talab qilsa, o'qish faoliyati chuqurlashadi. Bunday topshiriqlar o'quvchining matnni yaxlit semantik tizim sifatida anglashini kuchaytiradi.

PISA tipidagi ochiq javobli topshiriqlar badiiy asarni baholash va refleksiya qilish imkoniyatini kengaytiradi. Masalan, "Qahramonning qaroriga qo'shilasizmi?" shaklidagi umumiy savol o'rniga "Qahramon qarorini matndagi ikki dalil asosida baholang" tarzidagi topshiriq qo'yilishi javobning faqat subyektiv fikr darajasida qolib ketishining oldini oladi. O'quvchi o'z munosabatini matnga tayangan holda bayon etadi. Bunda o'qituvchi javobning aynan bir variantini emas, dalillarning mosligi, izohning mantiqiyliigi va xulosaning asoslanganligini baholaydi. Duke va Pearson ta'kidlaganidek, o'qishni tushunishni rivojlantirishda strategiyalarni bevosita o'rgatish bilan birga mazmunli matnlar ustida faol muhokama tashkil etish muhimdir [6].

Bunday yondashuv badiiy asarni o'rganishning estetik tabiatini susaytirmaydi. Aksincha, PISA topshiriqlari adabiy matndagi badiiy ma'noni dalil asosida kashf etishga xizmat qilgandagina didaktik jihatdan samarali bo'ladi. Demak, PISA formatini mexanik ko'chirish emas, uning kognitiv tamoyillarini adabiy ta'limning maqsad va xususiyatlariga moslashtirish zarur. Natijada o'quvchi matndan javob qidiruvchi emas, balki dalillarni qiyoslaydigan, ma'noni talqin qiladigan va o'z xulosasini asoslaydigan faol kitobxon sifatida shakllanadi.

PISA o'qish savodxonligi topshiriqlaridan badiiy asar tahlilida foydalanish o'quvchining matnni chuqur anglash, ma'lumotlarni o'zaro bog'lash, yashirin ma'noni talqin qilish, dalillangan xulosa chiqarish va matnga refleksiv munosabat bildirish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv adabiyot darsida savol-javobning reproduktiv modelidan kompetensiyaviy tahlil modeliga

o'tish uchun metodik asos yaratadi. PISA tamoyillariga mos tuzilgan topshiriqlar badiiy asarning mazmuniy va estetik xususiyatlarini birgalikda anglashga yo'naltirilsa, o'quvchining o'qish savodxonligi bilan bir qatorda adabiy tafakkuri, mustaqil mushohada yuritish va dalillangan fikr bildirish qobiliyati ham rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. OECD. PISA 2018 Assessment and Analytical Framework. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 308 p. – DOI: 10.1787/b25efab8-en.
2. Snow C.E. Reading for Understanding: Toward an R&D Program in Reading Comprehension. – Santa Monica, CA: RAND, 2002.
3. Rosenblatt L.M. Literature as Exploration. – 5th ed. – New York: Modern Language Association of America, 1995.
4. Kintsch W. Comprehension: A Paradigm for Cognition. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 480 p.
5. Afflerbach P., Pearson P.D., Paris S.G. Clarifying Differences Between Reading Skills and Reading Strategies // The Reading Teacher. – 2008. – Vol. 61, No. 5. – P. 364–373. – DOI: 10.1598/RT.61.5.1.
6. Duke N.K., Pearson P.D. Effective Practices for Developing Reading Comprehension // What Research Has to Say About Reading Instruction / ed. A.E. Farstrup, S.J. Samuels. – 3rd ed. – Newark, DE: International Reading Association, 2002. – P. 205–242.